

УДК 633.11:338.24

О. Г. ГИДЕС

РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО НАПРЯМУ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Здійснено прогностичну оцінку розвитку сільської поселенської мережі як просторової бази становлення нової організаційної структури сільського господарства. Обґрунтовано необхідність посилення соціальної спрямованості господарювання сільськогосподарських підприємств різних організаційних форм.

Prognosis estimation of development of rural settler network is carried out as spatial base of becoming of a new organizational structure of agriculture. It is led to necessity of strengthening of social orientation of menage agricultural enterprises of different organizational forms.

Взаємодія суб'єктів господарювання в сільському господарстві з їхнім соціальним середовищем здійснюється головним чином через задоволення потреб, реалізацію інтересів людей, зайнятих у галузі. Для того щоб активно використовувати наявне соціальне середовище і цілеспрямовано формувати його найбільш сприятливим для ефективного господарювання, в аграрній політиці держави і в управлінській діяльності господарюючих суб'єктів повинні враховуватись потреби та інтереси селян.

Розв'язанню зазначеного завдання присвячено чимало праць українських і зарубіжних дослідників. З сучасних українських вчених до них належать В. Амбросов, І. Баланюк, О. Булавка, О. Бородіна, Ю. Краснов, Д. Крисанов, Г. Купалова, П. Макаренко, С. Мішенін, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Сахацький, В. Терещенко, Л. Шепотько, В. Юрчишин, К. Якуба та ін. Вагомий внесок у дослідження соціальних чинників розвитку аграрного виробництва зробили зарубіжні вчені: Т. Шульц, І. Буздалов, В. Мілосердов, В. Паціорковський, А. Петриков, М. Семенов, І. Ушачов, Б. Черняков та ін.

Метою статті є: здійснити прогностичну оцінку розвитку сільської поселенської мережі як просторової бази становлення нової організаційної структури сільського господарства та обґрунтувати необхідність посилення соціальної спрямованості господарювання сільськогосподарських підприємств різних організаційних форм.

У світі існує декілька теорій потреб. Однією з найбільш відомих є теорія Ф. Герцберга, згідно з якою всі фактори, які визначають поведінку людини на підприємстві, можна поділити на дві групи: гігієнічні та мотивуючі. До перших Ф. Герцберг відносить санітарно-гігієнічні умови праці, забезпечення фізіологічних потреб, а також потреби в безпеці та впевненості в майбутньому. Мотивуючі фактори співставні з потребами самореалізації та розвитку [2, с. 45].

У підручниках з економічної теорії проводиться поділ потреб на первинні (їжа, одяг, житло, продовження роду) і вторинні (спілкування, знання, розвиток). У вітчизняній літературі радянського періоду, як правило, досліджувались три групи

потреб: фізичні, духовні та соціальні.

Відомим ученим А. Маслоу була запропонована ієрархія потреб відповідно до рівня їх вагомості: фізіологічні потреби (голод, спрага, одяг, житло); потреби в безпеці та захисті – в основу покладено прагнення до психологічної і фізичної безпеки (надійність доходів, робочого місця, забезпечення старості, захист у разі непрацевдатності); соціальні потреби – потреба соціального контакту, любов, відчуття духовної близькості; потреби в повазі – ґрунтуються на самоповазі та на успіху людини, її здібностях, досягненнях перед близькими людьми; потреби у самовираженні – найбільш високий рівень потреб ґрунтується на саморозвитку і самореалізації своїх можливостей і здібностей [11, с. 166].

Дана класифікація досить умовна тому, що те, що вважається предметом розкоші при одному рівні розвитку виробництва та добробуту населення, стає предметом першої необхідності при більш високому рівні розвитку. Також для людей з різним рівнем достатку предмети розкоші і першої необхідності мають різне значення. Для людини з низьким рівнем достатку предмети першої необхідності людини з високим рівнем достатку є предметами розкоші [4, с. 18].

Потреби необхідно розглядати в їх співвідношенні. При певному, навіть частковому, задоволенні потреб нижчого рівня можуть з'являтися потреби вищого. Тому їх необхідно досліджувати поступово з урахуванням рівня задоволеності і появи нових потреб від однієї людини до іншої, значення зміни кожної з потреб для певної особи в певний період її розвитку. У структурі людських потреб економічні домінують і, на відміну від іншого роду потреб, можуть бути задоволені не явищами чи предметами матеріального світу, а лише продуктами виробництва.

Потреби людей зростають поступово в міру розвитку продуктивних сил. Усвідомлена людиною потреба породжує в неї інтерес, потяг до пошуку можливостей задовольнити потребу. Потреба є спонуканням до трудової діяльності лише у випадку її усвідомлення працівником, тобто перетворення її на інтерес [8, с. 334].

У сучасній економічній та соціологічній літературі під поняттям “інтерес” розуміють об'єктивну причину діяльності людини, яка спрямована на задоволення певних потреб [1, с. 49].

Безумовно, потреби та інтереси не існують ізольовано, а знаходяться в певній діалектичній єдності. Потреба як внутрішня рушійна сила діяльності виступає одним із джерел інтересу, внаслідок чого спрямованість на задоволення потреб становить невід'ємну сторону інтересу. Ці два поняття не можна як отожднювати, так і протиставляти одне одному. Якщо потреби людини обумовлюються продуктами матеріального та духовного виробництва, то інтереси визначаються місцем соціального суб'єкта в системі економічних відносин. Звідси впливає різниця у функціях, які виконують потреби та інтереси у процесі життя та діяльності людей. Потреби виступають джерелом активності, внутрішньою рушійною силою діяльності людей. Функція інтересів інша – вони визначають напрям та характер зміни об'єктивного світу. Потреба характеризує людину з точки зору її нужд, а інтереси – як суб'єкта, діяча і виражають її волю. Тому вони більше, ніж потреби, виражають соціальну природу людини [5, с. 70–80].

Деякі дослідники суттєвими ознаками інтересу вважають властивості

обумовлюватися потребами, тобто відобразити те соціальне середовище, в якому живе людина, існуючи незалежно від свідомості (відобразитися у свідомості у вигляді покликань, прагнень).

Центральне місце у свідомості людини та мотивації її поведінки займають економічні інтереси, адже вони спрямовані на створення та розвиток матеріальних умов життя. У філософському енциклопедичному словнику термін “економічні інтереси” трактується як усвідомленні економічні потреби окремих людей, колективів, соціальних верств і класів, об’єктивні спонукальні мотиви їх економічної діяльності, зумовлені розвитком їх потреб, місцем у системі суспільного поділу праці, еволюцією відносин економічної власності та управління нею. Отже, економічні інтереси визначаються місцем людей в економічній системі [9, с. 64].

Економічний інтерес є основною ланкою в системі взаємозв’язку між потребами селян та їх трудовою діяльністю. У міру розвитку продуктивних сил суспільства і самої людини як основної їхньої складової зі зростанням добробуту людини відбувається ускладнення інтересів, збільшується можливість прийняття альтернативних рішень, які пов’язані з вибором сфери трудової діяльності.

Для того щоб існувати та розвиватися, людина потребує певних матеріальних і духовних благ, у визначених (певних) соціальних умовах. Тому вона у своїй діяльності завжди прагне реалізувати ті можливості, які прямо чи опосередковано призводять до задоволення її потреб. Унаслідок цього відношення людини до об’єктивних можливостей суспільного розвитку виступає як її спрямованість на самоствердження, а її діяльність є процес пристосування різних елементів соціального середовища до певних потреб суб’єкта. При виробництві предметів споживання зацікавленість у вдосконаленні знарядь праці і підвищення продуктивності праці є різними інтересами, які базуються на різних об’єктивних можливостях і належать різним соціальним суб’єктам. Але в кінцевому результаті вони складають спрямованість людини на самоствердження по тій причині, що при реалізації кожного з них суб’єкт має на меті одержання такого результату, який би задовольняв матеріальні та духовні потреби, що пов’язані з його існуванням і розвитком [10, с. 11].

Однією з цілей аграрної реформи в Україні проголошувалось створення умов для задоволення потреб і інтересів селян через реалізацію їх права на землю, частку власності колективного майна сільськогосподарських підприємств, вироблену продукцію, вільний вибір форм господарювання.

Ситуація вимагала, по-перше, визначити на селі власника землі, майна і результатів праці; по-друге, структурувати на основі власності принципово нові виробничі відносини, які складаються із земельних, майнових і трудових відносин; і по-третє, на базі цього сформуувати організаційно-правові структури ринкового типу, забезпечити утворення в сільському господарстві країни приватного сектору [6, с. 17].

Незважаючи на те, що в практичному плані процес виділення майнового паю кожному працівнику недержавного сільськогосподарського підприємства, створеного на базі реформованого колгоспу, виявився недосконалим і малоефективним, паювання майна все ж відіграло свою історичну роль у реформуванні відносин власності на селі. Подальший розвиток аграрної реформи

уже йшов шляхом удосконалення відносин власності як одного з найважливіших елементів аграрної політики, оскільки категорія власності характеризує економічні відносини, що складаються її суб'єктами стосовно привласнення засобів виробництва та результатів праці. У цьому плані інтереси селянина-власника полягають у примноженні своєї власності, одержанні свого доходу. Оскільки ж власність найповніше реалізується в системі виробничих відносин підприємницької діяльності, то трансформація власності виступає вагомою складовою аграрної реформи, ефективність якої залежить від реформування одночасно як майнових, так і земельних відносин.

На жаль, у 1990 рр., як у першій їх половині, на яку припадає основний етап організаційного забезпечення паювання майна, так і в другій – у зв'язку з активізацією реформування земельних відносин, відстеженню руху майнових паїв приділялося вкрай недостатньо уваги [7, с. 42]. Зокрема, до кінця не було продумано, як фізично зберегти виробничий потенціал на селі, безпосередньо майно, що було колективним надбанням: не в плані консервації колективної власності як відповідної економічної категорії, а конкретно визначених майнових об'єктів підприємницької діяльності.

На початок 1999 р. майно колективних сільськогосподарських підприємств було розпайовано між їх членами, але правовий статус майнових паїв практично залишався невизначеним і порівняно із земельними паями майнові паї були певною мірою знеособлені. Саме в той час на селі продовжувалося малоефективне використання основних засобів виробництва, розбазарювання їх, а то й крадіжки.

Якщо паювання землі, одержання її в натурі та використання в подальшому за власним розсудом практично набирало правового захисту, то стосовно майнових паїв КСП цього аж ніяк не можна було стверджувати, незважаючи на те, що в законодавчому порядку також визрівали підходи стосовно державної реєстрації права власності на майно з метою подальшої активізації його руху в ринковій економіці, особливо на кооперативних і орендних засадах.

Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. передбачалося формування господарств нового типу, які засновані на приватній власності на землю і майно, оскільки без реального власника немає реальних, нормально функціонуючих ринкових відносин. Необхідна умова підприємницької діяльності – свобода господарюючого суб'єкта в розв'язанні питань ціноутворення, реалізації продукції, придбання сировини і матеріалів, залучення інвестицій тощо.

Слід зазначити, що в різні історичні періоди ігнорування дійсних потреб та інтересів селян, небажання їх знати і враховувати змушувало реформаторів нав'язувати селянам (часто силою) свої інтереси та своє розуміння їх потреб. У період новітніх аграрних трансформацій значна частина селян також не бачила своїх безпосередніх інтересів у запропонованих їм напрямках та шляхах реформування виробничих відносин. У процесі реструктуризації КСП у приватні формування було передбачено вільний вихід їх членів із господарств з власними земельними та майновими паями з наступним створенням інших господарських формувань: сільськогосподарських кооперативів, господарських товариств, приватно-орендних підприємств, фермерських господарств тощо. Проте при створенні нових господарств не завжди могли бути враховані інтереси селян, які

працювали в реструктуризованих КСП, передусім через складність виділення в натурі земельних і особливо майнових паїв, недоцільність поділу цілісних майнових комплексів. Більше того, згаданим вище Указом Президента України увага концентрується передусім на збереженні цілісності господарського використання приватними формуваннями майна реструктуризованих КСП на основі оренди майнових паїв. Одночасно постає питання щодо правового захисту майнового паю кожного селянина з тим, щоб після закінчення терміну оренди чи в разі передчасного розірвання угоди громадянин мав змогу при необхідності вимагати його повного повернення з метою використання за власним розсудом, хоча визначення механізму для цього не можна вважати простим, що простежується протягом останніх років при виділенні таких паїв у натурі колишнім членам КСП. Слід зазначити, що ст. 13 Конституції України передбачено захист державою прав усіх суб'єктів права власності і господарювання.

Питання формування нового господаря на селі – ефективного власника залишається не визначеним як у політичному, так і соціально-економічному плані. З одного боку, всі селяни виступають як власники майнових і земельних паїв, з іншого – особи, які реально орендують зазначені паї, практично розпоряджаються виробленою продукцією, в повному розумінні проглядаються потенціальними власниками. Адже в процесі реформування КСП майже в половині нових аграрних формувань їх засновниками виступило в середньому 5 – 6 чол. (від 2 – 3 до 8 – 10) і в разі переведення всіх новостворених 14,7 тис. аграрних формувань на такі засади господарювання кількість нових землевласників становитиме понад 80 тис. чол. із 6,5 млн громадян-власників земельних часток [3, с. 60]. Тобто, поки що проявляється нечіткість у підході до визначення фактичного власника, особливо з розвитком приватних (приватно-орендних) підприємств, інших формувань, засновниками яких виступає кілька осіб, у зв'язку з чим виробничий аграрний потенціал концентрується в руках окремих груп людей.

Основним джерелом оплати вартості товарів і послуг, необхідних для задоволення споживчих потреб, є дохід, який у переважній більшості людей має форму винагороди за працю. Отже, одним з найважливіших інтересів селян, який необхідно було врахувати при здійсненні аграрної реформи, є створення умов для реалізації їх права на працю. На жаль, цей інтерес у процесі аграрних трансформацій практично не враховувався.

Слід зазначити, що свого часу в сільському господарстві Радянського Союзу, як і інших соціалістичних країнах, існувало чимале приховане безробіття, ліквідація якого в ході аграрних реформ привела до об'єктивного вивільнення працівників. Про це свідчить не тільки досвід колишньої Східної Німеччини й інших країн Центральної і Східної Європи.

Вважається, що основна частина звільнених з роботи в сільськогосподарських підприємствах вимушено перемістилась у сектор особистих селянських господарств. Але в особистих селянських господарствах зайняті не лише колишні працівники сільськогосподарських підприємств, але й особи, що втратили роботу в інших галузях економіки, молоді громадяни, що досягли працездатного віку, але не працюють і не вчать, та ін. Разом з цим найбільш кваліфіковані і активні працівники, які позбулися

роботи в сільськогосподарських підприємствах внаслідок згорання виробництва чи з інших причин (низький рівень заробітної плати, незадовільні умови праці тощо), як правило, покинули село в пошуках гідного заробітку.

Незадовільно вирішується й такий соціальний аспект реформування аграрної сфери, як подолання роз'єднаності селянина-власника і селянина-працівника. Як відомо, важливою рисою фермерського укладу є те, що в ньому, згідно зі специфікою сільськогосподарського виробництва, в одній особі поєднується власник, суб'єкт господарювання і працівник. Ми поділяємо думку Л. Шепотько про те, що високий мотиваційний механізм фермера зводиться не лише до того, що він є власником землі та майна. Високий мотиваційний механізм фермера зводиться не лише до того, що він є власником землі та майна, найважливіше – фермер повністю привласнює те, що створює, як працюючий суб'єкт [7, с. 167]. У працівників сільськогосподарських підприємств, де основну масу становлять наймані працівники, відсутня мотивація до праці, яка властива фермеру. Тому працівники змушені шукати такі сільськогосподарські підприємства, які наближені до фермерського укладу, оскільки головною небезпекою є утвердження в аграрній сфері найманої праці як основної.

Згідно із Законом України “Про господарські товариства”, виконавчим органом товариства, який здійснює керівництво його поточною діяльністю, є правління або інший орган, передбачений статутом. Правління вирішує всі питання діяльності товариства, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради товариства. Перевагою в товаристві є те, що його учасники можуть делегувати згідно з довіреністю членам правління своїх прав на прийняття поточних рішень, що важливо в тому випадку, коли на період сільськогосподарських робіт потрібно оперативно вирішити важливе питання, для чого потрібне скликання загальних зборів. Це надає динамічності в управлінні підприємством. Управління кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу. Вищим органом управління кооперативу є загальні збори, до органів управління належить правління. У разі потреби кооператив наймає виконавчого директора. Керівником фермерського господарства є голова, який є його засновником.

Членство в господарських товариствах визначається власністю на долю капіталу. Членами кооперативу можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку і виявили бажання брати участь у діяльності кооперативу. Кожен член сільськогосподарського виробничого кооперативу завдяки набуттю членства, має право на частку майна кооперативу, право голосу на загальних зборах членів кооперативу та право на отримання роботи в ньому. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їхні батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства.

У господарських товариствах усі працівники є найманими. Економічною основою приватного підприємства з орендними відносинами є земля і майно, що на правах власності належать засновнику, його грошові внески в підприємство, а також взяті ним в оренду земельні і майнові паї, власниками яких є орендодавці. Сільськогосподарські виробничі кооперативи відрізняються від усіх

сільськогосподарських підприємств тим, що член кооперативу (засновник) має безперечно право на трудову участь у кооперативі. Більше того – він зобов'язаний трудитися в ньому. При припиненні такої участі член кооперативу втрачає свій статус, однак може за бажанням бути зарахований до складу асоційованих членів. Члени фермерських господарств самі забезпечують себе роботою.

Підтримка об'єктам соціальної інфраструктури надається певною мірою тим, що знаходяться на балансі товариств і кооперативів. Фермерські господарства частково утримують ті об'єкти, які функціонують на території їх розташування.

Активна участь селянина в перетвореннях у сільському господарстві можлива за наявності в нього відповідних мотивів. Ці мотиви присутні тільки в тому випадку, коли враховуються сьогоденні й потенційні потреби та інтереси людини, а останні може визначити тільки кожна людина для себе індивідуально, самотійно. Саме в ухваленні та реалізації самотійних рішень задовольняються індивідуальні потреби й інтереси, на основі яких здійснюватиметься поступове і стабільне відродження сільськогосподарського сектора економіки країни. Відмова від принципу переважання інтересів держави над інтересами людини і перехід до пріоритетності інтересів людини, повна довіра до неї, віра в її творчі інтелектуальні здібності, цілеспрямованість і розум, здатність самотійно вирішувати свою долю і на цій основі створювати благополуччя країни є вкрай необхідними умовами, за яких трудові ресурси починають функціонувати як людський капітал з відповідними професійно-кваліфікаційними та соціально-духовними характеристиками.

Поступово, зі становленням селянина-господаря в найширшому розумінні цього поняття, сільськогосподарське виробництво буде розвиватися в соціальному середовищі, де реалізовуватимуться індивідуальні інтереси та суспільні потреби селян. Зростання рівня відкритого та прихованого безробіття останніми роками, поряд з іншими чинниками, призвело до суттєвих змін у структурі використання людського капіталу у виробничій сфері. Зниження потреби у працівниках на сільськогосподарських підприємствах зумовило перерозподіл зайнятих між суспільним сектором сільськогосподарського виробництва та особистим селянським господарством на користь останнього.

Спостерігається суттєве збільшення чисельності працездатного населення, зайнятого виключно в особистому селянському господарстві. Праця в особистому селянському господарстві суттєво відрізняється від праці в суспільному виробництві. Основою взаємодії сільськогосподарського підприємства із особистим селянським господарством служить економічний інтерес. Як наслідок, чим вищою є дана взаємодія, тим більше буде у згаданих сторін спільних інтересів. Сільськогосподарське підприємство сприяє розвитку селянського господарства з метою забезпечення для себе відтворення робочої сили. Інтереси селян, які працюють у селянському господарстві, полягають у забезпеченні потреб сім'ї та зростанні доходів, а інтерес будь-якого сільськогосподарського підприємства – у збільшенні прибутку. Тому великі підприємства виробляють продукцію, яка потребує не надто значних витрат праці, а виробництво трудомісткої продукції залишається за особистими селянськими та фермерськими господарствами.

Література:

1. Вітвіцький В. В. Населення і трудові ресурси села / В. В. Вітвіцький, С. О. Гудзинський, Т. Д. Іщенко [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука і М. К. Орлатого. – К. : ДОД ІАЕ УААН, 2002. – 277 с.
2. Горпинич В. Напрями розвитку організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві / В. Горпинич // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 45–51.
3. Могильний О. Реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств – шлях до багатоукладної ринкової економіки / О. Могильний // Економіка України. – 2000. – № 3. – С. 59–65.
4. Мочерний С. Людина та закони її розвитку / С. Мочерний, О. Устенко // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 17–26.
5. Основи аграрного підприємництва / за ред. М. Й. Маліка. – К. : ІАЕ, 2000. – 582 с.
6. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії раціональної продовольчої безпеки у ХХІ столітті / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 13–19.
7. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть : у 2-х т. – Т. 1. – Потенціал сільського сектора / Л. О. Шепетько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський [та ін.]. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – 396 с.
8. Удова Л. О. Задоволення інтересів селян у аграрних підприємствах : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. “Удосконалення економічного механізму функціонування аграрних підприємств в умовах невизначеності” / Л. О. Удова . – К. : КНЕУ, 2004. – С. 333–335.
9. Федієнко П. М. Методичні підходи щодо реструктуризації сільськогосподарських підприємств / П. М. Федієнко // Вісник аграрної науки. – 2005. – № 4. – С. 63–66.
10. Юрчишин В. В. Причини і наслідки аграрної кризи (науково-аналітичний огляд) / В. В. Юрчишин. – К. : ІАЕ УААН, 2005. – С. 23.
11. Maslow A. N. Motivation and Personalaly. –2-d, Ed./ A. N. Maslow. – N. Y. – 1999. – 369 p.

Надійшла до редколегії 15.01.2009 р.